

МЕРЕЊЕ НА ИНТЕНЗИТЕТОТ НА ЦАРИНСКА ЗАШТИТА

ВАЊА ХРИСТОВА

Факултет за туризам и угостителство Охрид

Клучни зборови: трговска либерализација, трговска политика, царинска заштита, просечни номинални царински стапки, пондерирани царински стапки

DOI:
10.5281/zenodo.10376931

Open access under licence:
Creative Common
Attribution International 4.0

Published by
Faculty of Tourism and
Hospitality Ohrid

ISBN: 978-608-4676-39-3

АПСТРАКТ

Развојот на светската економија, но и на националните економии е условен од унапредување на меѓународната трговската размена и соработка. Токму затоа, државата е секогаш мотивирана да ги регулира односите на субјектите во сферата на меѓународната трговија, притоа водејќи трговска политика на заштита на домашното стопанство во функција на остварување на националните цели и интереси. Трговската политика државите ја реализираат преку користење на царини и нецарински инструменти за надворешно трговска заштита и истата треба да создаде услови за подобрување на конкурентската моќ на домашните производители да создадат поволна производна структура на национална економија а со цел остварување на долгорочен економски раст и развој.

Современиот концепт на надворешно трговска заштита, т.н. надворешно трговска либерализација е процес на намалување и укинување на царините и на нецаринските ограничувања. Царините како еден основните инструменти за трговска заштита признаени од страна на Светската трговска организација, се индикатор и на интензитетот на царинска заштита на една национална економија со што се овозможува поголема конкурентност на домашните производи на домашниот пазар.

Целта на овој труд е да се направи мерење на интензитетот на царинска заштита во Македонија, споредено со селектирана група на земји од регионот, преку преку пресметување на стапките на номиналната царинска заштита и тоа преку агрегирање на аритметичките просеци на номиналните стапки и за одредена група на производи и со пресметување на пондерирани номинални царински стапки агрегирани согласно потребите на анализата.

ВОВЕД

Врската помеѓу меѓународната трговска размена и економскиот раст и развој на националните економи вклучително и светската економија, постојано го иницира прашањето за интервенирање на државата во регулирањето на надворешно трговските текови. Континуираната борба помеѓу теоретскиот идеализам за слободна трговија и притисокот на земјите и државите за надворешно трговска заштита резултира со две генерални концепции во водење на надворешно трговска политика, и тоа: концепција за слободна трговија и концепција за надворешно трговска заштита.

Првиот концепт за надворешно трговска заштита, меркантилизмот, се јавил во XV век, но постанува доминантна економска филозофија во XVII век и дел од XVIII век. Критичарите на меркантилизмот тежнееле кон формирање на нов теоретски правец и нова филозофија на разбирање на односите во меѓународната размена како што е либерализмот, кој всушност е концепција за слободна трговија. Овој правец за прв пат се јавува во Англија како економски најразвиена и политички најсилна земја во 18 век и првата половина на 19 век и неговите приврзаници сметаат дека слободната размена меѓу земјите ќе доведе до најефикасно користење на ресурсите и максимирање на светското производство (Биљаноска, 2009). Во исто време, економиите на западноевропските нации почнаа да се прошируваат, потпомогнати од индустријализацијата и оваа либерализација на трговијата, а движењето за слободна трговија во XIX век во западна Европа го достигна својот врв во 1873 година. (Gene & King, 2008)

Како реакција на либерализмот, се јавува протекционизмот кој се однесува на владините политики кои ограничување на меѓународната трговија за да им помогне на домашните индустрии, како што се царини за увезената стока, увозните квоти и други владини прописи. Доплатата ја зголемува цената на странска стока, со што се намалува бараната количина од таквите странски стоки и ги насочуваат клиентите да купуваат алтернативни домашни стоки, кои се релативно поевтини, така што целта за заштита на домашните производители е постигната (Johnson, 1965). Во 1790 година Александар Хамилтон предложил термин наречен „млади индустрии“, кој се однесува на новоформирани индустрии во рана фаза на развој на кои им е потребна помош додека не созреат на пазарот (Melgar, Milgram-Baleix, & Rossi, 2013).

За разлика од протекционизмот, интервенционизам е теорија и политика според која слободна трговија може да постои кога постојат услови на полна вработеност и искористеност на ресурси. Бидејќи ова е практично невозможно, авторот на интервенционизмот, Џон М. Кејнз, се залага за надворешно трговска заштита, со што ќе се стимулира развојот на домашното стопанство, вработеноста и искористеноста на ресурсите. Интервенционизмот има заштитен карактер, изразен преку национален механизам на формирање на цени на домашниот пазар, кој отстапува од механизмот на формирање на цени на светскиот пазар. Интервенционизмот на кратки рокови може да е ефективен, но на долгорочен план предизвикува пореметувања во домашното стопанство, преку нарушување на ценовните односи, или едноставно кажано, не функционира (Биљаноска, 2009).

Современите текови во глобалната економија денес се создаваат во услови на нееднаква развиеност кај одделни групи земји. Оттука, потребно е секоја пазарно-ориентирана земја, вклучена во меѓународните економски односи, да води политика на надворешно-трговска заштита на своето национално стопанство и притоа да внимава да не се создаваат препреки во развојот на земјата и на светската економија. Одредени автори препорачуваат надворешно трговски политики и мерки што стимулираат извоз заради неговото позитивно влијание врз економскиот раст, особено на пократок рок (Srbinoski, Karadjova, & Trajkov, 2023). Токму затоа денес е актуелен концептот на надворешно трговска либерализација што всушност е процес на намалување и укинување на царините и нецаринските ограничувања во трговијата.

Трговската либерализација може да се реализира на дискриминаторна основа, што значи намалување или укинување на царините и ограничувањата само во размената со една или со група земји, како и на недискриминаторна основа, што значи широка либерализација, во случај кога земјата ги намалува или укинува царините и ограничувањата во трговијата со сите земји.

Утврдувањето на вистинското ниво на царинска заштита на една национална економија е едно од основните прашања со кое се соочуваат креаторите на трговската политика. Одговорот може да се добие со пресметување и економска интерпретација на стапките на номинална, реална и ефективна царинска заштита.

Овој труд посебно ја анализира номиналната царинска заштита преку мерење на стапките на просечна номинална царинска и просечна пондерирана номинална царинска заштита

ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРА

Голем број на автори, посебен акцент ставаат на истражувањето на трговската либерализација, на мерките за надворешно трговска заштита и индикаторите за мерење на интензитетот за надворешно трговска заштита.

Авторите Dennis Appleyard, Alfred Field истакнуваат дека теоријата за трговска заштита, ги третира аргументите за потребата од воведување на трговската заштита на националните економии. Воедно ги разработува видовите инструменти и мерки на трговската политика и нивните ефекти врз националната економија. Особен акцент се става на прашањето дали со трговската заштита на националните економии може да дојде до зголемување на користите од трговијата, при што се истакнува дека воведувањето на надворешната-трговска заштита може да влијае кон: Зголемување на светските користи од трговијата, зголемување на користите за националната економија и кон зголемување на користите за одреден фактор на производството (Appleyard & Field, 1992).

Според проф. Биљаноска (2009), појавата на националните држави со самостојни царински системи влијаела кон квалитетна разлика во третирањето на царините. Од меркантилизмот навака, царините постануваат инструмент на националните надворешно-трговски политики и поради проширувањето на нивните функции нивното дефинирање станува покомплексно.

Во литературата може да се сретне дека трговската политика ги опфаќа сите инструменти што владите можат да ги искористат за промовирање или ограничување на увозот и извозот. Трговската политика го вклучува и пристапот што го преземаат земјите во трговските преговори. Додека учествуваат во мултилатералниот трговски систем и/или додека преговараат за билатерални трговски договори, земјите преземаат обврски кои ги обликуваат нивните национални трговски политики. Инструментите на трговската политика што земјите вообичаено ги користат за да го ограничат увозот и/или да го поттикнат извозот може да се класифицираат нашироко во мерки поврзани со цените како што се царините и неценовни мерки или нетарифни мерки (Билјан, 2016).

Царинските служби се најважната институционална алка што директно е вклучена во регулирањето на надворешно трговските текови (Trajkov, 2021). Како главна дилема во последниве декади во однос на управувањето со царинските служби е начинот на воспоставување на баланс помеѓу потребата за трговски олеснувања како процес на поедноставување, стандардизирање и унифицирање на документите и постапките во меѓународниот синџир на снабдување од една страна и нивото на контрола и интервенции врз трговските текови од друга страна. Царините како институции ја менуваат и својата позиција во трговскиот синџир (Biljan & Trajkov, 2012). На главните функции на царинските управи како што се прибирање приходи, трговска заштита и контрола на стоките текови, денес се придодаваат и трговските олеснувања и подобрување на безбедноста и сигурноста (Biljan & Trajkov, 2013). Современите системи за царинска контрола треба да се засноваат на пристап на селективност и управување со ризик како процес кој започнува со идентификување, анализа и евалуација на можните ризици, а продолжува со третирање на избраните ризици преку усвојување на индикатори и профили на ризик (Biljan & Trajkov, 2016). Токму врз основа на овој пристап се применуваат и мерките на надворешно трговска заштита (Biljan, Trajkov, & Dimoska, 2018).

Во стручната и научната литература се смета дека царината е еден од основните инструменти за трговската заштита на националните економии, која што е признаена од страна на Општата спогодба за царини и трговија (GATT), односно од Светската трговска организација (WTO, 1947).

Одредена група автори сметаат дека сите инструменти и мерки, со исклучок на царината со кои државата директно или индиректно влијае во насока на ограничување на увозот и на стимулирање на извозот се нарекуваат нецарински инструменти на трговската политика. Нецаринските инструменти се делат на директни и индиректни инструменти. Директни нецарински инструменти се оние инструменти

со кои непосредно се регулираат надворешно-трговските текови, додека пак индиректни нецарински инструменти се оние инструменти со кои непосредно се влијае врз условите на стопанисување на одредени домашни гранки, а преку тоа и на надворешно трговските текови (Fabinc, Lazier, & Tontic, 1969).

Како нецарински инструменти кај проф. Билјан се споменати: увозните и извозните такси; забрана за увоз и извоз; дозволи (увозни дозволи, извозни дозволи, трајни дозволи, повремени дозволи итн.); царински и административни процедури (Билјан, 2016). Познато е дека земјите немаат една и единствена царинска стапка за надворешно трговска заштита на сите групи производи, туку лепеза од и други трговски бариери. Токму затоа, потребно е да се прави мерење на интензитетот на царинска заштита, што исто така е третирано во научната и стручната литература.

Постојат автори кои што сметаат дека таквите мерки се суштински контроли или детерминанти во емпириските проценки на трговската политика и може да бидат од суштински интерес во контекст на трговските преговори. Истите сметаат дека користа од таквите показатели не е доведена во прашање, но дека постојат одредени ограничувања при собирање на податоците за мерење на интензитетот на заштита. Така на пример, агрегирањето на сите овие тарифи во една единствена емпириска мерка е предизвик: тарифните распореди се комплицирани; тарифите можат да бидат специфични или *ad valorem*; тарифите за дадена земја се разликуваат по извозник; Пондерирањето на поединечни стоки е тешко бидејќи царините имаат тенденција да ја одвратат и пренасочат потенцијалната трговија; и сето тоа варира со текот на времето. Нетарифните бариери како што се квотите, лиценците и регулаторните барања се можеби уште посложени и сеприсутни (Estefania Flores, Furceri, A Hannan, Ostry, & Rose, 2022). Одредени автори, во студии направени за Светската банка истакнуваат дека постојат два позначајни индикатори за царинската заштита и тоа: Едноставната просечна применета тарифа на најповолната нација и применетата просечна пондерирана тарифа (Freund, 2018).

Во македонската литература индикаторите за интензитетот на царинска заштита се обработени кај проф. Јованка Билјан каде се наведени три основни групи на индикатори како што се: стапката на номинална царинска заштита, стапката на реална царинска заштита и стапката ефективна царинска заштита (Билјан, 2016).

ПОДАТОЦИ И МЕТОДОЛОГИЈА

Националните власти, врз основа на царинските суверенитет и преземените обврски од меѓународните договори што ги има потпишано ги утврдува увозниците царински стапки за одделни видови стоки распоредени во царинската тарифа.

Нивото на номиналните царински стапки треба, пред се, да ги изразува заштитната, развојната и фискалната функција на царините, со посебен акцент врз првите две функции. Општо познато е дека секој вид стока нема подеднакво значење за

стопанството на една национална економија, особено во нејзината надворешно-трговска размена.

Со цел согледување на влијанието на разликите во вредноста на увозот на поделните видови стоки врз нивото на царинската заштита на националното стопанство потребно е да се пресметаат пондерираны номинални царински стапки агрегирани согласно потребите на анализата.

Пондерираната номинална царинска стапка, се пресметува кога секоја поединечна номинална царинска стапка се множи со поединечната вредност на пондерот за секој вид стока во групата, а потоа збирот на добиените производи се дели со вкупната вредност на пондерот во групата. Изборот на пондер најмногу зависи од целта на анализата, а врз основа на применетиот пондер можат да се пресметаат следните видови стапки (Basevi, 1971):

- просечни царински стапки пондерираны со вредноста на увозот за секој производ во групата;
- просечни царински стапки пондерираны со вредноста на домашното производство за секој вид производ во групата;
- просечни царински стапки пондерираны со вредноста на домашната побарувачка за секој вид производ во групата;
- просечни царински стапки пондерираны со вредноста на светската трговија за секој производ во групата.

За потребите на ова истражување, податоците можат да се земат од Царинската тарифа што ја објавува Царинска управа на Македонија, и државен завод за статистика, или истите како мета податоци може да се земат од порталот на светска банка “World Integrated Trade Solution –WITS.

Пресметувањето на просечна номинална царинска стапка се прави кога номиналните царински стапки од секој производ во групата се делат со бројот на производи во групата може да се направи на следниот начин:

$$NT_{sa} = \frac{\sum_{i=1}^n NT_n}{n}$$

Каде што,

- NT_{sa} – просечна номинална царинска стапка
- NT_n – Номинална царинска стапка за секој производ во групата
- N – број на производи во групата.

Просечната пондерирана номинална царинска стапка, каде како пондер се зема вредноста на увозот на групата производи се пресметува кога секоја поединечна номинална царинска стапка се множи со поединечна вредност на пондерот за секој

вид на стока во групата, а потоа збирот на добиените производи се дели со вкупната вредност на пондерот во групата.

$$NT_{wa} = \frac{\sum_{i=1}^n NT_n I_n}{\sum_{i=1}^n I_n}$$

Каде што,

- NT_{wa} – просечна пондерирана номинална царинска стапка
- NT_n – поединечна номинална царинска стапка
- I_n – вкупна вредност на пондер.

Еден сектор е позаштитен во однос на друг ако неговата проста и пондерирана номинална стапка е поголема, и обратно ја укажува економската интерпретација на простите и пондерираните номинални стапки на царинска заштита.

Просечната пондерирана номинална царинска стапка, најчесто пондерирана со вредноста на увозот за секој вид стока во групата, се разликува од соодветната просечна проста номинална царинска стапка во зависност од соодносот на вредноста на увозот по тарифни ставови за кои за кои се пропишани различни царински стапки.

Всушност, пондерираните номинални стапки ни кажуваат дали во рамки на остварениот увоз доминираат стоки за кои во Царинската тарифа се пропишани поголеми или помали номинални царински стапки. Во случаите кога пондерираната просечна номинална стапка на една група е поголема од простата просечна номинална стапка, тоа значи дека вредноста на увозот на стоките сместени во тарифни ставови за кои е пропишана поголема царинска стапка е поголема од вредноста на увозот на стоките сместени во тарифни ставови за кои е пропишана помала царинска стапка, и обратно.

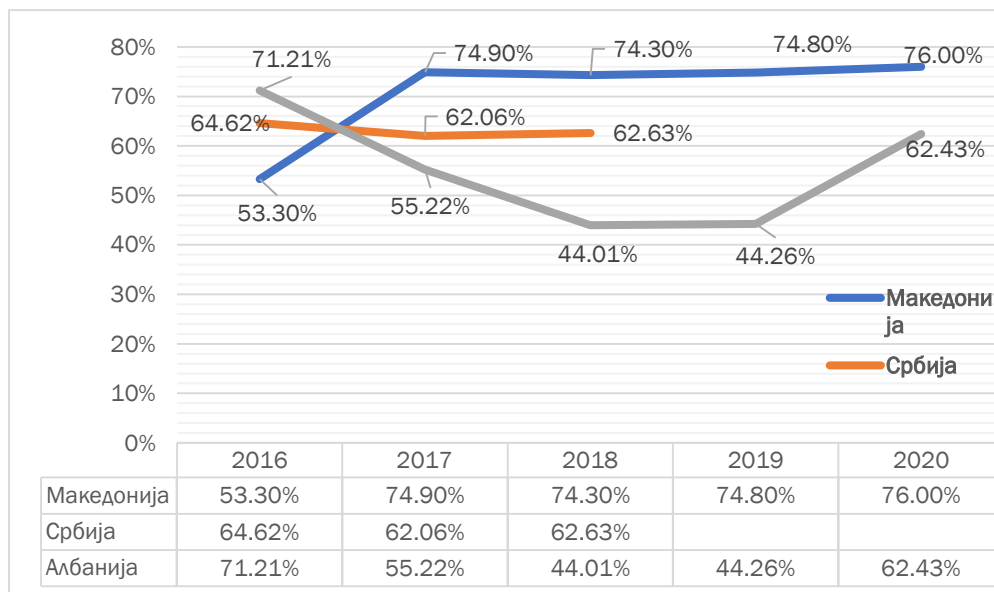
АНАЛИЗА

Резултатите од истражувањето се визуелно претставени во графикони и систематизирани во табели.

Податоците од табела 1 покажуваат дека најголем учество на вредност на увозот ослободен од плаќање давачки во вкупниот увоз од анализираната група земји има Македонија со над 75% во 2020 година, додека учеството на вредноста на увозот ослободен од давачки во вкупниот увоз на Србија (2018) и Албанија (2020) изнесува околу 62,5%. Според овој индикатор, се очекува Македонија да има помало ниво на заштита од земјите во регионот. Ако се анализира временскиот период 2016-2020 за истиот индикатор, може да се заклучи дека во Македонија значително се зголемила вредноста на увозот ослободен од плаќање на давачки. Србија го задржала истото ниво на увоз ослободен од царина во однос на вкупниот увоз на земјата во периодот

2016 - 2020, додека кај Албанија во истиот период е намален овој однос, што значи дека може да се очекува зголемување на интензитетот на заштита кај оваа земја.

Графикон 1. Учество на вкупната вредност на увозот ослободен од увозни давачки во вкупниот увоз

Извор: сопствени пресметки врз основа на податоците од (WITS, 2022)

За да се провери дали има промени во интензитетот на заштита, пресметани интензитетот на номинална царинска заштита кај оваа група земји, а резултатите се презентирани во табела 1.

Табела 1. Просечна номинална царинска стапка (NTsa) и просечна пондерирана номинална царинска стапка (NTwa) кај селектирана група земји

Година	Македонија		Албанија		Србија	
	NTsa	NTwa	NTsa	NTwa	NTsa	NTwa
2016	6.3	4.0	1.4	1.1	2.7	1.4
2017	3.3	1.9	1.2	0.9	2.8	1.4
2018	3.4	1.9	1.5	1.0	2.8	1.4
2019	3.4	1.9	1.5	1.0	n.a	n.a
2020	3.3	1.7	1.5	1.1	n.a	n.a

Извор: пресметки врз основа на податоците од (WITS, 2022)

Од табелата може да се види дека Македонија го намалила интензитетот на царинска заштита и тоа 4% просечна номинална царинска стапка во 2016 на 1,7% просечна номинална царинска стапка во 2020 година. Очекувано, Албанија има минимално

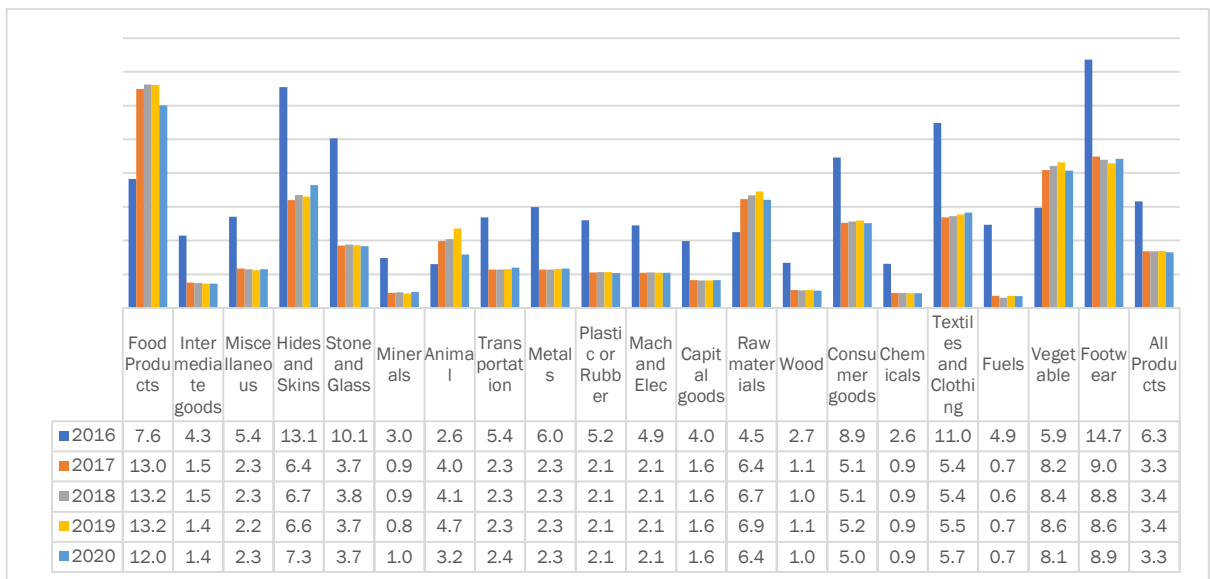

зголемување на номиналната царинска заштита, од 0,1% во просек, додека Србија има константно највисоко ниво на заштита во споредба со земјите во регионот со просечна номинална царинска стапка од 2,8%.

Она што може да се забележи ако се споредат просечната номинална царинска стапка и просечната пондерирана царинска стапка, каде како пондер е земена вредноста на увозот е тоа што кај сите земји, во структурата на увозот повеќе доминираат производи со пониска царинска стапка од просечната номинална царинска стапка. Сепак, од сите земји Македонија има највисока просечна пондерирана номинална царинска стапка, што значи дека во структурата на увозот доминираат позаштитени производи во споредба од останатите земји.

Посебна структурна анализа по категорија на производи за промените во номиналната царинска заштита во анализираниот период е направена за Македонија.

Графикон 2. Просечна номинална царинска стапка по категорија на производи за Македонија, период 2016 - 2020

Извор: пресметки врз основа на податоците од (WITS, 2022)

Пресметките врз основа на податоците од Графиконот 2 покажува дека просечната номинална царинска заштита во Македонија во периодот 2016 – 2020 се намалила за речиси половина (-47.7%), односно од 6,3% во 2016 на 3,3% во 2020. Графиконот покажува дека тоа се должи на намалувањата на номиналните царински стапки кај повеќето групи на производи, пред се производите со повисок степен на

финализација. Она што е карактеристично за Македонија е тоа што постојат и категории на производи што го зголемиле интензитетот на заштита во анализираниот период како што се храната и производите од примарниот сектор.

Тоа значи дека Македонија помалку ги штити производите со повисок степен на финализација и трговијата со истите генерално се либерализира, додека поголем интензитет на заштита има кај производите со понизок степен на финализација.

ЗАКЛУЧОК

Современиот концепт на надворешно трговска заштита, т.н. надворешно трговска либерализација е процес на намалување и укинување на царините и на нецаринските ограничувања. Царините како еден основните инструменти за трговска заштита признаени од страна на Светската трговска организација, се индикатор и на интензитетот на царинска заштита на една национална економија со што се овозможува поголема конкурентност на домашните производи на домашниот пазар.

Нивото на номиналните царински стапки треба, пред се, да ги изразува заштитната, развојната и фискалната функција на царините, со посебен акцент врз првите две функции. Општо познато е дека секој вид стока нема подеднакво значење за стопанството на една национална економија, особено во нејзината надворешно-трговска размена.

Со цел согледување на влијанието на разликите во вредноста на увозот на поделните видови стоки врз нивото на царинската заштита на националното стопанство потребно е да се пресметаат пондерирани номинални царински стапки агрегирани согласно потребите на анализата.

Анализата на интензитетот на царинска заштита врз основа на мерење на индикаторите за номинална царинска заштита, покажува дека Србија има најмалку либерализирана трговија од земјите во регионот и има највисоко ниво на номинална царинска заштита. Од друга страна, Македонија е земја која во претходниот временски период највеќе ја либерализирала надворешно трговската размена од анализираната група земји, додека пак Албанија го зголемила нивото на надворешно трговска заштита.

Она што е карактерично е тоа што во Македонија во споредба со останатите земји од регионот, во структурата на увозот повеќе доминираат производи со повисока царинска стапка во споредба со анализираните земји од регионот.

Структурната анализа на номиналната царинска заштита ни покажа дека Македонија помалку ги штитите производите со повисок степен на финализација и трговијата со истите генерално се либерализира, додека поголем интензитет на заштита има кај производите со понизок степен на финализација.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Appleyard, D., & Field, A. (1992). *International Economics* (Vol. Eight). Boston: IRWIN.
- Basevi, G. (1971). Aggregation problems in the measurement of effective protection. *Effective tariff protection*, 115-133.
- Biljan, J., & Trajkov, A. (2012). Risk management and Customs performance improvements: The case of the Republic of Macedonia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 44, 301-313.
doi:<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.05.033>
- Biljan, J., & Trajkov, A. (2013). Certain International Aspects of Customs Modernization Process. *Horizons*, 9, 95-105. Retrieved from <https://eprints.uklo.edu.mk/id/eprint/7414/>
- Biljan, J., & Trajkov, A. (2016). Customs Risk Management – Time of Declaration Processing by Control Cannels. *Economy and Market Communication Review*, 93-108. doi:<https://doi.org/10.7251/EMC16093B>
- Biljan, J., Trajkov, A., & Dimoska, B. (2018). Simplified Customs Procedures–Advantages and Obstacles in the Republic of Macedonia. *Conference Proceedings EMAN 2018*. (pp. 263-273). UDEKOM Balkan.
- Estefania Flores, J., Furceri, D., A Hannan, M., Ostry, M., & Rose, M. (2022). A Measurement of Aggregate Trade Restrictions and their Economic Effects. *IMF Working Papers*, 001, p. A001. Retrieved from [https://www.elibrary.imf.org/configurable/content/journals\\$002f001\\$002f2022\\$002f001\\$002farticle-A001-en.xml?t:ac=journals%24002f001%24002f2022%24002f001%24002farticle-A001-en.xml](https://www.elibrary.imf.org/configurable/content/journals$002f001$002f2022$002f001$002farticle-A001-en.xml?t:ac=journals%24002f001%24002f2022%24002f001%24002farticle-A001-en.xml)
- Fabinc, I., Lazier, O., & Tontic, M. (1969). Carinska i necarinska zaštita industrije za preradu metala u razvijenim zemljama OECD. Beograd.
- Freund, C. (2018, July 30). *How to measure trade protection?* Retrieved from World Bank Blogs: <https://blogs.worldbank.org/trade/how-measure-trade-protection>
- Gene, A., & King, J. (2008). The Development of Free Trade in Europe. 2008 *Free Market Forum*. Oklahoma Baptist University.
- Johnson, H. (1965). An Economic Theory of Protectionism, Tariff Bargaining, and the Formation of Customs Unions. *Journal of Political Economy*, 73(3), 256-283.

- Melgar, N., Milgram-Baleix, J., & Rossi, M. (2013). Explaining Protectionism Support: The Role of Economic Factors. *ISRN Economics*. doi:<https://doi.org/10.1155/2013/954071>
- Srbinoski, B., Karadjova, V., & Trajkov, A. (2023). Impact of Exports and Investments on Economic Growth. *Proceedings of the Faculty of Economics in East Sarajevo*, 12(26), 11-17. doi:<https://doi.org/10.7251/ZREFIS2326011S>
- Trajkov, A. (2021). Customs Modernization–Concept of Authorized Economic Operator. *3rd Scientific Practical Conference: Actual problems of customs affairs in the era of digital technology*. Moscow: Russian Customs Academy. doi:10.5281/zenodo.7326142
- WITS. (2022, <https://wits.worldbank.org/countrystats.aspx?lang=en>). *Trade statistics by Country / Region*. Retrieved November 23, 2022, from World Integrated Trade Solution.
- WTO. (1947). The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT 1947),. Geneva. Retrieved August 15, 2023, from https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_01_e.htm
- Билјан, Ј. (2016). *Царински систем и политика*. Охрид: Факултет за туризам и угостителство Охрид.
- Биљаноска, Ј. (2009). *Меѓународна трговија*. Охрид: Факултет за туризам и угостителство Охрид.